

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/105494>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

De insignes van Wilsnack (Brandenburg) tonen steeds een drietal miraculeuze hosties, die nagenoeg steeds van drie verschillende voorstellingen zijn voorzien, de geseling, de kruisiging en de verrijzenis van Christus. De beide bovenste hosties zijn meestal door een kruisje bekroond. Uit schriftelijke bronnen, van eigentijds beeldmateriaal en van enkele met verfsporen teruggevonden *Dreihostien*-insignes, weten we dat de pelgrimstekens van Wilsnack oorspronkelijk van een rode polychromie werden voorzien als verwijzing naar het bloedwonder, dat als volgt verliep.

In 1383 brandde de kerk van Wilsnack af en in het puin werden drie bloedende hosties teruggevonden. Deze werden vervolgens het middelpunt van vermoedelijk de meest populaire Heilig Sacramentsverering van de late middeleeuwen. De grote toeloop van pelgrims uit heel Europa deed evenwel de twijfel van theologische zijde aan de juiste toedracht van het wonderverhaal niet wegnemen. Integendeel, de massaliteit van deze hostieverering gaf eerder nog aanleiding tot felle discussies over zowel deze specifieke cultus als meer in het algemeen over de verering van het Heilig Sacrament. De controverse liep wat Wilsnack betreft abrupt af: in 1522 liet een Lutherse predikant de miraculeuze *Dreihostien* in het openbaar verbranden. Ook de pelgrimstekens van de Drie Hosties waren theologen een doorn in het oog. Rond 1400 bijvoorbeeld had de bisschop van Verden in zijn diocese de hostie-insignes van de hoeden van uit Wilsnack terugkerende pelgrims laten rukken en de theoloog Nicolaas van Cusa (1401-1464) pleitte er voor om de 'loden pelgrimstekens die gegoten zijn in de vorm van hosties' niet meer te tolereren.

De pelgrimage naar Wilsnack was in de late 14de eeuw snel op gang gekomen en de handel in devotionalia, met name pelgrimstekens, nam hoge vlucht. Hoe lucratief dit laatste was, blijkt wel uit het feit dat al in 1396 een verdeelsleutel werd gemaakt voor de winst die de insigneverkoop opleverde: eenderde deel werd bestemd voor de bisschoppelijke gebouwen, eenderde deel ontvingen de proost en het kapittel, en het laatste derde deel kon worden gebruikt voor het kerkgebouw, voor de benodigde liturgische gebruiksvoorwerpen, voor boeken en voor overige kerkelijke zaken. J.K.

Bibl.: R.M. VAN HEERINGEN, A.M. KOLDEWEIJ en A.A.G. GAALMAN, *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens (Clavis Kunsthistorische Monografieën, 4)*, Utrecht-Zutphen, 1987, p. 54, nr. 3; H.J.E. VAN BEUNINGEN en A.M. KOLDEWEIJ, *Heilig en profaan: 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen (Rotterdam Papers, 8)*, Cothen, 1993, p. 145, nr. 130.

De pelgrimstekens die verwijzen naar het Heilig Sacrament van Amsterdam, de miraculeuze hostie van de Heilige Stede, moeten gezien de vele varianten die de afgelopen jaren bij archeologisch onderzoek tevoorschijn kwamen, in grote aantallen zijn gemaakt: vele gietmallen zijn in gebruik geweest. Verreweg het meest verbreid zijn de insignes met de afbeelding van een door twee engelen opgehouden eucharistisch ostensorium, ongetwijfeld verwijzend naar de monstrans waarin te Amsterdam de miraculeuze hostie werd bewaard. Daarnaast was er een insigne in omloop dat het Amsterdamse wonder toonde: het in vlammen zwevende en niet verbrandende Heilig Sacrament. Deze voorstelling is ook weergegeven op enkele andere overgebleven memorabilia uit de pas in de vroege twintigste eeuw verdwenen kapel van de Heilige Stede.

Op 15 maart 1345 gebeurde er in Amsterdam een wonder: een zwaar zieke man braakte en het overgeefsel werd in de brandende haard van zijn woonvertrek gegooid, met inbegrip van een kort tevoren ontvangen geconsacreerde hostie. De hostie, die nog onverteerd was, werd niet verzengd door het haardvuur maar bleef ongeschonden. Onmiddellijk volgde er een grote toeloop van pelgrims naar de 'Heilige Stede', het woonhuis met de haard waar het mirakel had plaatsgevonden. Jan van Arkel, bisschop van Utrecht, verleende al in 1346 een aflat van 40 dagen aan ieder die de

203

Pelgrimsteken van de Drie Hosties te Wilsnack. – Wilsnack, 4de kwart 15de – 1ste kwart 16de eeuw.

Lood-tin; 3,6 × 3,1 cm.

Herkomst: opgegraven te Nieuwlande (Verdronken Land van Zuid-Beveland); archeologische datering vóór 1532.

Cothen, Collectie H.J.E. van Beuningen, inv. nr. 1709.

204

Pelgrimsteken van de Hostie-monstrans te Amsterdam. – Amsterdam, 2de helft 15de eeuw.

Lood-tin; 5,4 × 3,6 cm.

Herkomst: metaaldetectorvondst uit Schiedam (Zuid-Holland).

Cothen, Collectie H.J.E. van Beuningen, inv. nr. 0964.

'Heilige Stede' bezocht. Datzelfde jaar werd begonnen met de bouw van een kapel die in 1347 werd ingewijd. De vele duizenden pelgrims die het Amsterdamse Sacrament vereerden, waren van alle rangen en standen; voor het grafelijk hof van Holland schreef niemand minder dan de gevierde dichter Willem van Hildegaersberch omstreeks 1380 zijn 'Vanden Sacramente van Aemsterdam', en de Habsburgs-Bourgondische keizers Maximiliaan en Karel V bezochten de Heilige Stede. J.K.

Bibl.: H.J.E. VAN BEUNINGEN en A.M. KOLDEWEIJ, *Heilig en profaan: 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen (Rotterdam Papers, 8)*, Cothen, 1993, p. 142, nr. 120; J.M. BAART, *Pelgrimeren: mobiliteit en economie*, in *Heilig en profaan. Laatmiddeleeuwse insignes in cultuurhistorisch perspectief*, ed. A.M. KOLDEWEIJ en A. WILLEMSSEN, Amsterdam, 1995, p. 88-97.

205

Reliekhouder van het Sacrament van Mirakel van Leuven. – Leuven, Leonardus Craeninckx en meester IvL, 1803-1804 en 17de eeuw.

Edelsmeedwerk; zilver: kruis: 74 × 47,7 cm; voet: 38,8 × 21,1 cm; merktekens. Herkomst: klooster der augustijnen, Leuven. Leuven, Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens (bruikleen van de Sint-Jacobskerk).

Te Middelburg werd in 1374 een hostie geprofaneerd waardoor ze veranderde in een stukje vlees. Op verzoek van de Keulse aartsbisschop belandde de hostie in de kathedraal aldaar. Daarna bracht men ze over naar het augustijnerklooster van die stad. De prior van de augustijnen te Leuven, Johannes Van der Gheest, verwierf in 1380 de helft van de miraculeuze hostie. Hiervoor vervaardigde de Leuvense edelsmid Ghisbert Pigge in 1462 een kruisvormige houder. Ieder jaar, op de eerste of tweede zondag na het feest van *Corpus Christi* werd de relik in processie door de Leuvense straten gedragen. Toen de augustijnen in 1796 uit Leuven werden verdreven, namen ze de relik mee, maar het kruis ging verloren. Toen ze terugkeerden lieten ze in 1803 bij de Leuvense zilversmid Leonardus Craeninckx een nieuw schrijn vervaardigen. Het jaar daarop was het klaar en werd het overgebracht naar de Sint-Jacobskerk.

Het concept van het schrijn is geïnspireerd op de verdwenen kruisvormige houder, waarvan het oorspronkelijke recipiënt dat bewaard bleef, werd ingewerkt. Dit heeft de vorm van een open Grieks kruis, onderaan voorzien van een kleine kelk waarin